

GICZI ZSOLT

AZ 1916-OS TRÓNVALTOZÁS ÉS A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUSSÁG

A tanulmány címében szereplő trónváltozás kifejezés Kapi Béla evangélikus püspök emlékirataiból származik. Ő és más evangélikus egyházi személyiségek annak a történelmi jelentőségű eseménysornak megjelölésére használták, ami I. Ferenc József halálával és IV. Károly trónra lépésével következett be.¹ Ferenc József osztrák császár és magyar király 1916. november 21-én este hunyt el Schönbrunnban. A halálhír nem érte váratlanul az alattvalókat, hiszen az idős uralkodó egészségi állapota alapján számítani lehetett rá.² Az evangélikus egyház vezetését 1916. november 22-én értesítette hivatalosan a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Ferenc József elhalálozásáról. Jankovich Béla kultuszminiszter két levelet küldött ebben a tárgyban az egyházi hatóságoknak. Az egyikben azt kérte, hogy valamennyi evangélikus templomban tartsanak gyászistentiszteleteket. A másikban szünetet rendelt el az ország minden tanintézetében a királyi temetés napjára. Utasításba adta még, hogy a tanulók ekkor vegyenek részt a templomi gyászszertartásokon, majd ezeket követően az iskolákban megrendezendő ünnepélyes megemlékezéseken.³

Az evangélikus püspökök eleget tettek a miniszteri kéréseknek és az uralkodó elhunyt alkalmából kiadott körleveleikbe foglalták Jankovich elvárásait. Így például Scholtz Gusztáv, az evangélikus egyház bányai egyházkerületének püspöke 1916. november 23-i keltezésű pásztorlevelében az elhalálozott király méltatását követően a hivatalos állami intencióknak megfelelően adta ki utasításait. Végül elrendelte, hogy a temetés napján lezajlott helyi eseményeket az evangélikus gyülekezetek

¹ Lämpás az oltár számolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította: Mirák Katalin. Kiadta a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium. Sopron, 2004. 177. o. Kapi egyébként éppen a tárgyalt események idején lett az evangélikusok dunántúli egyházkerületének lelkeszi eljárója. 1916. december 14-én iktatták be püspöki tisztségébe. I. m. 182–193. o.

² Gerő András: Ferenc József, a magyarok királya. Pannonica Kiadó, Gyoma, 1999. 261–262. o.

³ Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban EOL.) Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. (A továbbiakban BEEk Lt.) 143. csomó. 3087/1916. sz. iratok. Jankovich Béla két levele 1916. november 22-i keltezéssel.

jegyzőkönyveiben örökítsék meg.⁴ Gyurácz Ferenc, az evangélikusok dunántúli egyházkerületének leköszönő püspöke körlevelében tovább ment, mint Scholtz Gusztáv. Egyrészt bányakerületi kollégájához képest részletesebben és pozitívabban írt Ferenc József érdemeiről. Másrészt a minisztériumi utasítások végrehajtásán kívül elrendelte, hogy november 30-án, az uralkodó temetésekor és az előtte való két napon egyházkerületének templomaiban harangozzanak a királyi halott emlékére. A legközelebbi gyülekezeti közgyűléseken pedig a lelkészek vagy a felügyelők megnyitó beszédekben adjanak hangot az evangélikusok mély részvételének és fájdalmának a nagy veszteség kapcsán és ezt rögzítsék írásban.⁵ A tiszai evangélikus egyházkerület püspöki tisztségét betöltő Geduly Henrik ugyancsak rendelkezett a kultuszminiszter kívánságainak teljesítéséről. Ráadásul a fennhatósága alá tartozó evangélikus templomok tornyaira és más egyházi épületekre kitetette a fekete zászlót, a temetésig napi kétszeri harangozásra adott utasítást és a templomi szószékekre, valamint oltárookra gyásztakarókat helyeztetett.⁶ Geduly a fentiek mellett táviratban fejezte ki az uralkodó elhunytja miatti megrendülését, amit Bécsbe küldött el a királyi kabinetirodára. Ennek szövegében az érdemi rész a következő volt: „Ő császári és apostoli királyi Felsége, megdicsőült jószágos királyunk feletti mérhetetlen gyászban magam és egyházkerületem legmélységesebb és legfájdalmasabb részvétét kérem a legmagasabb trón számolya előtt tolmácsolni.”⁷ Nem Geduly volt azonban az egyetlen az evangélikusság lelki irányítói közül, aki ilyen módon járt el. Más evangélikus egyházi vezetők szintén sürgönyökben kondoleáltak az uralkodói kabinetirodán. A dunán-inneni egyházkerület élén álló Baltik Frigyes is a többi püspökhöz hasonlóan hajtatta

⁴ Evangélikus Órálló, XII. évf. 49. sz. (1916. december 2.), 402. o. A tanulmányban vizsgált időszakban a hazai evangélikusság vallási élete a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház keretében zajlott. A reformált hitet követő erdélyi németek ettől elkülönülve teljesen önálló szász evangélikus egyházat alkottak. Velük a dolgozat nem foglalkozik. A magyarországi evangélikus egyházszervezet négy egyházkerületre oszlott: a bányaira, a dunántúlira, a dunáninnenire és a tiszaira.

⁵ Evangélikus Órálló, XII. évf. 49. sz. (1916. december 2.), 403. o. Gyurácz Ferenc 1916 augusztusában lemondott püspöki tisztségéről. Az ő utódává választották a dunántúli egyházkerület élére Kapi Bélát. Kapi 1916. december 14-én történt püspöki beiktatásán azonban Gyurácz irányította az egyházkerületet. Így Ferenc József halála és temetése kapcsán még ő rendelte el a tennivalókat. IV. Károly magyar királlyá koronázásakor viszont már Kapi tette meg a szükséges lépéseket.

⁶ Püspöki jelentés a tiszai ág. h. ev. egyházkerület közigazgatásáról az 1916–17. évben. A tiszai ág. h. ev. egyházkerület 1917. júl. 18-án Miskolczon tartandó közgyűlése elé teszi: Geduly Henrik püspök. Jóna Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1917. 6. o.

⁷ I. m. 6–7. o. Az idézetekben a könnyebb olvashatóság és érthetőség kedvéért kijavítottam a nyomtatási vagy gépelési hibákat. A személynevek és címek kivételével az időközben megváltozott helyesírási szabályoknak megfelelően írtam át a régies alakokat. Ezek a javítások nem változtatták meg az eredeti szövegek értelmét.

végre a miniszteriális utasításokat a felügyelete alatt levő gyülekezetekben és egyházi tanintézményekben.⁸

A király halála alkalmából tartott evangélikus gyászistentiszteleteken és megemlékezéseken emelkedett hangvételben szóltak Ferenc Józsefről. Így cselekedett többek között Geduly Henrik, aki a nyíregyházi evangélikusok templomi szertartásán mondott beszéde mellett Szabolcs vármegye közgyűlésének emlékülésén ugyancsak szónoklatot tartott az elhunyt uralkodóról.⁹ Az evangélikus sajtótermékek szintén nagy figyelmet szenteltek a trónváltásnak. Az egyház korabeli kiadványai közül a közkedvelt *Harangszó* című vallásos néplap különösen sokat foglalkozott ezekkel az eseményekkel. A hetente megjelenő lap 1916. november 26-i száma a címdalán gyászkeretben közölte a hírt: „Magyarország apostoli királya, atyja örök álomra hunyta le jóságos kék szemeit. November 21-én este 9 órakor vége lőn annak a hosszú, dicsőséges, de fájdalommal teljes életnek, mellyel a királyok királya, az életnek és halálnak ura Magyarország apostoli királyát I. Ferenc Józsefet megajándékozta. A világegés okozta sok-sok sebeink közepette, amely az egyeseket, családokat érte, villámcsapásként nehezedik reánk a fájdalmas hír! Lelkünkben mélységes fájdalommal állunk nagy királyunk ravatalánál, mint a gyermek, ki atyját veszítette el. De míg gyászolunk, sírunk, teljes reménységgel tesszük meg továbbra is honfiúi kötelességeinket, s jóságos öreg királyunk onnan a magasból boldogan tekinthet le hűséges, emlékét kegyelettel megőrző, vitéz magyar nemzetére.”¹⁰ Az idézet jól érzékelteti, hogy a Kapi Béla által szerkesztett lap – más egyházi és világi sajtótermékekhez hasonlóan – idealizálta az elhunyt uralkodó személyét és tetteit. Ugyanakkor a fenti mondatokban olvashatók azok a kifejezések, amelyek a halálhírről szóló tudósításokban állandó jelleggel szerepeltek. Ilyen volt a *jóságos öreg király*, illetve az *ország és a nemzet atyja* minősítés.

Kapi a *Harangszó* 1916. december 3-i számának nagy részét Ferenc Józsefnek szentelte. Ebben az uralkodót búcsúztató vers mellett néhány részlet kapott helyet a király végrendeletéből, melyek a hadsereget a zajló világháborúban való helytállásra buzdították.¹¹

Ezt részletes beszámoló követte Ferenc József életéről és halálának körülményeiről. Az életpályát tárgyaló sorok hallgattak azokról a történelmi eseményekről, amik megterhelték az uralkodó és a magyar nemzet viszonyát, vagy nagyon óvatosan fogalmaztak velük kapcsolatban. Így egy szó se esett az 1848–1849-es szabadságharc leverése utáni véres megtorlásról. Az ezt követő önkényuralmi időszakért pedig in-

⁸ A dunáninneni ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület 1917. évi augusztus 24-én Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Eder István Könyvnyomdája, Pozsony, 1917. 9. o.

⁹ Evangélikus Őrálló, XII. évf. 50. sz. (1916. december 9.), 409. o.

¹⁰ Harangszó, VII. évf. 37. sz. (1916. november 26.), 289. o.

¹¹ Harangszó, VII. évf. 38. sz. (1916. december 3.), 297–298. o.

kább a bécsi kormányhivatalnokokat tette felelőssé a szerző, mint az őket kinevező Ferenc Józsefet. A kiegyezést rendkívül pozitívan értékelte és behatóan foglalkozott az uralkodói családban bekövetkezett tragikus halálesetekkel.¹² A lapban olvasható leírásból egy kötelességtudó, nagy munkabírású, birodalma és annak népei sorsáért őszintén aggódó király képe bontakozott ki, aki a kezdeti nehézségek után, 1867-ben megbékélt nemzetünkkel és annak megbecsült uralkodójává vált. A *Harangszó* 1916. december 10-én már „jó királyunk” temetéséről számolt be. A november 30-án Bécsben fényes pompával lezajlott ceremónia ismertetésével az egyházi sajtótermék végső búcsút vett Ferenc Józseftől.¹³

A korszak másik jelentős evangélikus kiadványa, az *Evangelikus Órálló* a *Harangszó*hoz képest kisebb terjedelemben foglalkozott a trónváltással és kritikusabb véleményt alkotott Ferenc Józsefről, annak a protestáns egyházakat érintő kezdeti tettei szempontjából. 1916. november 25-i számában az *Evangelikus Órálló* vezércikkben tárgyalta a gyász hírt. A magát mindössze N betűvel jelölő szerző – feltételezőleg a hetilap felelős szerkesztője és tulajdonosa, Noszko István evangélikus lelkész – a kötelező tisztelet hangján szólt az elhunyt királyról. A *Harangszótól* eltérően nem vizsgálta politikai tevékenységét és a magyarokhoz való viszonyát. Részletesen írt viszont a reformáció egyházai felé tanúsított magatartásáról. Ez Ferenc József trónra lépését követően hosszú ideig elutasító, sőt ellenséges volt. „Úgy látszott, mintha az uralkodó szíve soha se fogja megérteni a magyarhoni protestánsok nemes törekvéseit, mintha ebbe a szívbe soha sem is fog beköltözni irántunk a jóakarát és a szeretet.”¹⁴ Ezt követően a cikk írója felsorolta az 1850-es évek protestánsellenes kormányzati intézkedéseit, melyek a király jóváhagyásával születtek meg és sötét árnyékot vetettek a magyarországi evangélikusságra. Örömmel állapította meg, hogy 1860-ban elindult az a folyamat, ami a hazai protestánsok helyzetének javulását eredményezte. Az 1867-es kiegyezést a reformált hitet követők számára is fordulópontnak tekintette, hiszen az országot ettől kezdve alkotmányosan vezető király tiszteletben tartotta a reformáció egyházainak működési szabadságát. Ezért kijelentette, hogy a múlt megpróbáltatásai ellenére az evangélikusok a többi vallási közösséghez hasonlóan megrendülten búcsúznak Ferenc Józseftől. A szerző szavait idézve: „Méltán siratjuk jó öreg királyunkat. Méltán gyászoljuk őt. Méltán és igaz szívvel áldjuk emlékét. Legyen is az megáldva minden magyarhoni evangélikus szívben időtlen időnkig. Kísérje a nemes lelket igaz áldásunk az örökkévaló Úr elé, ahol is vegye el azt a jutalmat, mely az igazakra az örök hajlékokban vár.”¹⁵

A protestánsok Ferenc József regnálása idején elszenvedett komoly sérelmeinek hangsúlyozott tárgyalásával az *Evangelikus Órálló* eltért az uralkodó halálakor a más

¹² Harangszó, VII. évf. 38. sz. (1916. december 3.), 298–301. o.

¹³ Harangszó, VII. évf. 39. sz. (1916. december 10.), 306–307. o.

¹⁴ Evangelikus Órálló, XII. évf. 48. sz. (1916. november 25.), 389. o.

¹⁵ Evangelikus Órálló, XII. évf. 48. sz. (1916. november 25.), 390. o.

evangélikus sajtótermékekben megjelent legtöbb írástól és a szóban elhangzott megemlékezésektől. Azok szerzői, illetve előadói ugyanis általában igyekeztek elkerülni a nemzeti vagy egyházi szempontból kényes kérdéseket a királyi halott méltatásakor, hogy ezzel kifejezzék az államhatalom és a Habsburg-dinasztia iránti hűségüket. Ebben a magatartásukban nyilván szerepet játszott az elhunyt nyílt bírálata esetén várható állami retorziótól való félelmük. Még olyan protestáns sajtótermék is akadt, amelyik fátylat borítva az említett vallási sérelmekre, egyenesen a reformáció egyházainak jóttevőjeként emlékezett az uralkodóra. Ez a szemlélet jellemezte azt a nekrológot, ami az evangélikusok és a reformátusok által közösen kiadott *Theologiai Szaklap* 1917. januári számában volt olvasható. Az évente négyszer megjelenő kiadvány királyi halottól búcsúzó írása úgy vélekedett, hogy hazánk Habsburg uralkodói közül II. József és II. Lipót mellett leginkább I. Ferenc József tudta eredményesen szolgálni a vallásszabadság és a felekezeti egyenlőség eszméjét, aki „... szeretettel nézte egyházi intézményeink fejlődését.”¹⁶ Az a kijelentés, miszerint Ferenc József szeretettel nézte volna a reformált egyházak fejlődését, erős túlzásnak nevezhető. Igaz ugyan, hogy politikai megfontolásból az 1860-as években az uralkodó feladta korábban nyíltan protestánsellenes magatartását. Az szintén tény, hogy a kiegyezést követően korrekten viszonyult a reformáció egyházaihoz. Ám szeretettel sosem tudott rájuk gondolni. Nem ez volt azonban a szóban forgó méltatás egyetlen megkérdőjelezhető kitétele, hiszen szerzője Ferenc Józsefet békeszeretőnek nevezte. Tekintettel arra a szerepre, amit a megboldogult király az akkor még javában zajló első világháború kirobbanásában játszott, ezt a minősítést se lehet tárgyilagosnak nevezni.

Ferenc József elhunytáról megemlékeztek az evangélikus egyházi közélet fontos fórumait jelentő közgyűléseken is. Erre a püspökök az uralkodó halálakor kiadott körleveleikben a gyülekezeteket határozottan felkérték. A magasabb szintű egyházszervezeti egységek – az egyházmegyék, az egyházkerületek és az egyetemes egyház – tanácskozásain szintén kitértek a gyászesetre és a készülő jegyzőkönyvekben megörökítették a néhai király dicső emlékét. Érdekes, hogy az egyetemes (mai kifejezéssel országos) egyház gyűlésén az alacsonyabb fokozatú fórumokhoz képest mennyire röviden foglalkoztak ezzel a témával. Az 1917. november 8-án kezdődött tanácskozáson báró Prónay Dezső egyetemes felügyelő mindössze a következő két mondatot szentelte a jelentős eseménynek: „I. Ferencz József Öfelségének Magyarország királyának elhunytával országos gyász borult reánk. Egyházunknak az országos gyászban való részvétele iránt püspökeink annak idején intézkedtek.”¹⁷ Az evangélikus

¹⁶ Theologiai Szaklap, XV. évf. 1. sz. (1917. január), 1. o.

¹⁷ A magyarországi ágostai hitv. evang. keresztyén egyház 1917. évi november hó 8–10. napjain és folytatólag 1918. január hó 10–11. napjain Budapesten megtartott 1917. évi rendes egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, é. n. 13. o. Az evangélikus egyházban általában évente egy alkalommal tartották az egyházszervezeti egységek közgyűléseit. Az egyetemes egyház 1916-os tanácsko-

felekezet legmagasabb rangú világi vezetőjének feltűnő szüksézszerűsége részben indokolható azzal, hogy beszédének elhangzásakor már csaknem egy év telt el a haláleset óta. Ezalatt az idő alatt számtalanszor méltatták a királyt az evangélikusság részéről. Ráadásul 1917-ben ünnepelték a reformáció elindulásának négy századik évfordulóját, ezért az egyetemes közgyűlésen erre irányult a figyelem. Feltételezhető azonban, hogy Prónay lakonikus rövidsége leginkább az uralkodócsalád és személy szerint Ferenc József iránti ellenszenvével magyarázható.¹⁸ Az egyetemes felügyelő magánvéleményétől függetlenül a közgyűlés jegyzőkönyvében megörökítették az elhalálozott uralkodó emlékét. Természetesen nem Prónay Dezső volt az egyetlen, aki nem rokonszenvezett az elhunytal az evangélikus egyházi személyek közül. Döntő többségük mégis eleget tett az állami elvárásoknak és a nyilvánosság előtt valamilyen formában tiszteletét fejezte ki Ferenc Józseffel kapcsolatban. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy ellenkező esetben számíthatnak az állami hatóságok rosszallására és büntető intézkedéseire. A számos dicsőítő megnyilvánulás ellenére azonban sokatmondó az a tény, hogy a hazai evangélikus egyház hivatalosan nem képviseltette magát a felséges halott temetésén.¹⁹

Még tartottak a gyász napjai, amikor az ország lakossága már nagy érdeklődéssel fordult következő uralkodója felé. Ez volt a helyzet az evangélikusság körében is. A *Harangszó* 1916. december 3-i száma a Ferenc Józsefről szóló cikkei mellett közölte az új király, IV. Károly (osztrák császárként I. Károly) életrajzát és 1916. november 21-én kelt proklamációját.²⁰ Az addigi pályafutását tárgyilagosan ismertető írás olyan embernek mutatta be a trónra lépő főherceget, mint aki közvetlenül viselkedik az egyszerű emberekkel és jóindulatú a magyarok iránt. Az uralkodói kiáltványból arról értesülhettek az olvasók, hogy IV. Károly törekszik a világháború minél hamarabbi befejezésére, de csak olyan békét tart elképzelhetőnek, ami biztosítja az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradását és zavartalan fejlődését. A magyarság számára megnyugtató módon kijelentette: „Népeimnek igazságos, szeretetteljes fejedelme akarok lenni: az alkotmányt és a törvényt tiszteletben kívánom tartani.”²¹ Ebben benne rej-

zása röviddel Ferenc József elhunyt előtt lezajlott. A legközelebbi egyetemes közgyűlés 1917 novemberében ült össze. Ezzel magyarázható, hogy országos szinten csak ekkor emlékeztek meg az uralkodó haláláról. A korabeli evangélikus forrásokban egyházi vonatkozásban szereplő „egyetemes” kifejezés mai megfelelője az „országos” szó.

¹⁸ Kapi Béla emlékirataiban a függetlenségi eszme és a nemzeti szabadság tántoríthatatlan harcosaként írt Prónay Dezsőről, aki a Habsburg-ház kemény meggyőződésű és bátor szavú ellenfele volt. Lámpás az oltár számolyán. I. m. 205. o. Az egyetemes felügyelő Habsburg-ellenes álláspontját tükrözik visszaemlékezései is: Bárány Prónay Dezső emlékeiből és válogatott beszédei. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Lándori Dr. Kéler Zoltán. Hornyánszky Viktor M. Kir. Udv. Könyvnyomdája, Budapest, 1923.

¹⁹ Evangélikus Őrálló, XII. évf. 52. sz. (1916. december 23.), 423. o.

²⁰ Harangszó, VII. évf. 38. sz. (1916. december 3.), 302–303. o.

²¹ Harangszó, VII. évf. 38. sz. (1916. december 3.), 302. o.

lett az az ígélet, hogy IV. Károly nem próbálkozik a dualizmus kényes rendszerének a mi kárunkra történő megváltoztatásával.

A törvényesség tiszteletben tartásához a korabeli Magyarországon hozzátartozott, hogy az új uralkodónak királlyá kellett koronáztatnia magát. Voltak azonban olyanok, akik attól tartottak, hogy a trónörökös bizonyos bécsi politikai körök hatására igyekszik majd halogatni ezt a közjogi aktust, ami komoly problémát jelentett volna. Gróf Tisza István miniszterelnök szintén aggódott emiatt a lehetőség miatt. Szerencsére Károly nem gördített akadályt a koronázás rövid időn belül történő lebonyolítása elé és megállapodtak a magyar kormányfővel, hogy az 1916. december 30-án fog megtörténni.²² Ennek megfelelően Budapesten elkezdődtek az ünnepi előkészületek. A királykoronázás szertartásrendje előírta, hogy a koronát az esztergomi érseknek és a nádornak kell az uralkodó fejére tenni. A nádori tisztség azonban régóta betöltetlenül állt. Ezért már 1867-ben, Ferenc József királlyá koronázásakor azt a megoldást találták, hogy nádor hiányában a magyar miniszterelnök végzi a hercegprímással a magasztos cselekedetet.²³ Ezt alapul véve a kormány ismét ilyen módon kívánt eljárni. Ám a katolikus egyházban sokak nehezményezték, hogy Tisza István református. Valfré di Bonzo, aki Bécsben volt pápai nuncius, ugyancsak rosszállását fejezte ki amiatt, hogy a katolikus uralkodó megkoronázásában jelentős szerephez akarnak juttatni egy protestánst.²⁴ Kapi Béla úgy emlékezett vissza emlékirataiban, hogy ez a kérdés IV. Károlyt és feleségét, Zitát szintén komolyan aggasztotta. A problémát végül Csernoch János esztergomi érsek oldotta meg. Ő megnyugtatta a királyi párt és minden elégedetlenkedőt, hogy nem sérülnek a katolikus érdekek azzal, ha a koronázásban részt vesz a reformált hitet követő kormányfő.²⁵ Így Csernoch Tiszával együtt helyezte a felkent uralkodó fejére a koronát.

Időközben az evangélikus egyházban megtették a szükséges előkészületeket a királykoronázás megünneplésére. Erről tudott Jankovich Béla kultuszminiszter is, azonban a kivételes alkalom fontossága miatt 1916. december 15-én levélben hozta az evangélikus felekezet vezetésének tudomására a következőket: „Arról értesültem, hogy egyes egyházi hatóságok intézkedtek arra nézve, hogy Őfelsége megkoronázásának napján egyházaikban ünnepi istentiszteletek és ezekkel kapcsolatban e nagy közjogi esemény jelentőségét méltató ünnepi beszédek tartassanak. Minthogy kívánatosnak látszik, hogy a lojalitásnak ezen külső nyilvánulása ugyanolyan egészséges

²² Nagy József: IV. Károly. Az utolsó magyar király. Göncöl Kiadó, Budapest, 1995. 29–30. o.

²³ Somogyi Éva: Ferenc József. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989. 153. o.

²⁴ Reisner Ferenc: Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben. Márton Áron Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1991. 54. o.

²⁵ Lámpás az oltár zsámolyán. I. m. 180. o.

legyen, mint amily egységesek összes egyházaink e nemes érzésben, helyénvalónak véltem, hogy a fentieket a Főtiszt. Főhatóság nagybecsű figyelmébe ajánljam.”²⁶

A miniszter levelét olvasva az evangélikusság elöljárói – más felekezetek vezetőihez hasonlóan – még nagyobb buzgalommal készítették elő a koronázásról való méltó megemlékezést. Az evangélikus püspökök ismét körlevelekben szólították fel egyházkerületeik lelkészeit és gyülekezeteit a szükséges teendők elvégzésére. Ezek közé tartozott az egyházi épületek nemzeti lobogókkal történő feldíszítése, harangozás, istentiszteletek tartása a koronázás napján, valamint imádkozás az új uralkodóért és családjáért.²⁷ Az 1916. december 30-án lezajlott templomi szertartásokon és ünnepélyeken Isten áldását kérték a királyra és kifejezték az ország népének, illetve az evangélikus egyháznak iránta megnyilvánuló hódolatát és alattvalói engedelmisségét. Az evangélikus felekezet vezetői táviratokban köszöntötték az immár megkoronázott IV. Károlyt. A dunáninneni egyházkerület nevében például Baltik Frigyes püspök és Beniczky Árpád kerületi felügyelő küldött 1917. január 15-én sürgönyt Bécsbe, az uralkodói kabinetirodára. Ennek szövege jól szemlélteti a koronázással kapcsolatos evangélikus – vagy más felekezetekben megszületett – megnyilatkozások hangvételét és szellemiségét: „Császári és Apostoli Királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk és Királyunk! A dunáninneni ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület elnöksége legmélyebb hódolattal közeledik Felseged legmagasabb trónja zámolyához, alázattal kérvén Felsegedet, kegyeskedjék alattvalói hűségünk legalázatosabb tolmácsolását kegyelemben elfogadni, amidőn imaszerű fohászból szívünkben kérjük a kegyelem Istenét, hogy Felsegedet királyi atyai uralkodásában összes hű népeinek, valamint hazánk s egyházunk boldogítására bőven áldja és oltalmazza.”²⁸ Feltételezhető, hogy a ma már túlságosan körülményeskedőnek ható, de a korszak hivatalos fogalmazásmódjának megfelelő stílusban íródott sorok jobban tükrözik az evangélikus egyház irányítóinak valóságos érzelmeit, mint a Ferenc József halálakor keletkezett állásfoglalások. Hiszen IV. Károlyt nem terhelték olyan tettek, mint elődjét, aki uralkodása elején fájdalmas sebeket okozott nemzetünknek és a protestáns felekezeteknek.

A koronázásról ugyanúgy megemlékeztek az azt követő legközelebbi evangélikus közgyűléseken, mint ahogy azt Ferenc József elhunytával kapcsolatban tették. A gyülekezetektől fel egészen az egyetemes egyházig a tanácskozások jegyzőkönyveibe foglalták az új király trónra lépése miatt érzett örömeiket. Ez az öröm legkevésbé talán Prónay Dezső egyetemes felügyelőnek a már említett 1917-es országos közgyűlésen elhangzott szavaiból volt érzékelhető. Ugyanis Prónay mindössze ennyit

²⁶ EOL. BEEk Lt. 143. csomó. 3353/1916. sz. irat. A levélben olvasható „Főtiszt.” a főtisztelendő, illetve főtiszteletű rövidítése.

²⁷ Evangélikus Óráló, XIII. évf. 1. sz. (1917. január 4.), 6. o.

²⁸ A dunáninneni ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület 1917. évi augusztus 24-én Pozsonyban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. I. m. 10. o. Az evangélikus egyházkerületekben az elnökséget a püspök és a kerületi felügyelő alkotta.

mondott a más evangélikus rendezvényeken részletesen tárgyalt esemény kapcsán: „IV. Károly hazánk koronás királya Őfelsége előtt egyházunk hódolatát küldöttség útján nyilvánította.”²⁹ Nyilvánvaló, hogy az egyetemes felügyelő szükségviszása ebben az esetben is Habsburg-ellenességének tudható be. Az evangélikusság legfőbb világi vezetőjének álláspontjától függetlenül a tanácskozás jegyzőkönyvében szerepel a királykoronázás emlékének megörökítése.

Prónay Dezsőt egyébként a magyar országgyűlés főrendiházának 1916. december 20-án tartott ülésén megválasztották a koronázási hitlevelet az uralkodónak átnyújtó küldöttség tagjává. A megtisztelő megbízatást alapvetően az evangélikus egyházban betöltött magas rangja miatt kapta. Ugyanekkor a főrendek szavazásának eredményeként a koronázási tiszteletdíjat felajánló bizottságba bekerült Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök. A koronázási ebédnél való segédkezésre kijelöltek között pedig helyet kapott báró Radvánszky Albert, aki szintén aktívan részt vett az evangélikus egyházi közéletben.³⁰ Ezzel a magyarországi evangélikusság állami részről megkapta az őt jogosan megillető képviselői szerepet a koronázási ünnepségeken. A budavári Mátyás-templomban 1916. december 30-án lezajlott koronázás szertartásán az evangélikus felekezetet a bányai egyházkerület két vezetője – Scholtz Gusztáv püspök és Zsigmondy Jenő kerületi felügyelő – képviselte.³¹ Zsigmondy ezen kívül tagja volt a koronázási hitlevelet megszövegező országgyűlési bizottságnak.³² Ez tovább növelte az evangélikusság vezetőinek szerepét az ünnepi esemény lebonyolításában. Látható, hogy Ferenc József temetésétől eltérően IV. Károly megkoronázásakor a hazai evangélikusok hivatalosan képviseltették magukat a jelentős alkalmon. Ez főleg azzal magyarázható, hogy a magyar királykoronázást nem egyszerűen katolikus szertartásnak tekintették, hanem olyan fontos közjogi aktusnak, amelyen bevett felekezetként jogosan vehetnek részt és szükségük is jelen lenniük. Másrészt az elhunyt uralkodó búcsúztatásáról való távolmaradással finoman érzékeltetni lehetett, hogy az evangéliumi hitet vallók nem felejtették el a Ferenc Józseftől elszenvedett sérelmeket. IV. Károly esetében viszont nem terhelték ilyen negatív tényezők a király és az egyház viszonyát.

A koronázás megtörténte után hátra volt még egy dolog, ami evangélikus szempontból lezárta a trónváltás folyamatát. Az egyház küldöttségének tisztelgő látogatást kellett tennie az uralkodónál. Erre 1917. április 14-én került sor. A király a

²⁹ A magyarországi ágostai hitv. evang. keresztyén egyház 1917. évi november hó 8–10. napjain és folytatólag 1918. január hó 10–11. napjain Budapesten megtartott 1917. évi rendes egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve. I. m. 13. o.

³⁰ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdett országgyűlés főrendiházának naplója. IV. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1917. 282. o.

³¹ A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1917. évi szeptember hó 20. és 21. napjain Budapesten tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, Budapest, 1917. 9. o.

³² Evangélikus Őrálló, XIII. évf. 3. sz. (1917. január 20.), 22. o.

budai várpalotában fogadta az evangélikus püspökökből, egyházkerületi felügyelők-
ből és a felekezet egyetemes gyámintézetének elnökéből álló delegációt, amit Prónay
Dezső vezetett.³³ A körülbelül fél óra hosszát tartó eseményen először Prónay fejezte
ki az evangélikusság hűségét és hódolatát IV. Károly felé. A Habsburgokért cseppet
sem lelkesedő egyetemes felügyelő ezt a magas tisztségéből adódó, számára kelle-
metlen feladatot egyháza iránti kötelességtudatból vállalta el. A továbbiakban Prónay
rámutatott vallási közösségének a társadalom életében betöltött szerepére, az állam-
mal való kapcsolatának fő vonásaira és kérte az uralkodót, hogy viseltessen jóindu-
lattal az evangélikusság irányában. Erre válaszul a király elismeréssel beszélt az egy-
ház tevékenységéről és biztosította az evangélikusok jelen levő képviselőit uralkodói
kegyéről. Végül néhány mondatot váltott a küldöttség összes tagjával és a kihallgatás
befejeződött. Az evangélikus sajtó pozitív hangvételben számolt be a történetekről.
A tudósítások azt sugallták, hogy IV. Károly kedvező benyomást tett az egyházi veze-
tőkre. A *Harangszó* így írt az uralkodóról: „A király üde, fiatalos megjelenése s végte-
len kedves, közvetlen modora a legmélyebb hatást gyakorolta a küldöttségre. Ma-
gyaros kiejtéssel beszél s teljes mértékben bírja magyar nyelvünket.”³⁴ Az evangélikus
egyház előljárói azzal a megnyugtató meggyőződéssel távozhattak az uralkodótól,
hogy az tiszteletben fogja tartani felekezetük jogait és társadalmi státusát.

Az 1916-os trónváltás a magyarországi evangélikusság számára ugyanúgy, mint
hazánk egész lakossága tekintetében, zökkenőmentesen ment végbe. Az evangélikus
egyház az államhatalom által elvárt módon vett részt az I. Ferenc Józseftől történő
végső búcsúvételben és IV. Károly ünneplésében. Ez érdekében állt a vallási közösség
minden tagjának, ha nem akarták, hogy káros következmények sújtsák őket. Ugyan-
akkor megtalálták annak a módját, hogyan fejezhetik ki, hogy él bennük az elhunyt
uralkodótól elszenvedett sérelmek emléke.

³³ Evangelikus Őrálló, XIII. évf. 16. sz. (1917. április 21.), 125. o.

³⁴ Harangszó, VIII. évf. 14. sz. (1917. április 22.), 106. o. Az evangélikus sajtótermékek
beszámolóinak állításaitól eltérően a küldöttség nem minden tagjára gyakorolt egyértelműen
jó hatást IV. Károly, akire Kapi Béla úgy emlékezett vissza, hogy a tisztelgő látogatáson ben-
ne nem keltett uralkodói benyomást: „Valahogy inkább fiatal tisztet láttam magam előtt,
és nem egy királyt. Azon töprengtem, hogy vajon a királyra nem szakad-e túl korán az ural-
kodás terhe. Lesznek-e adottságai, lesz-e ereje, határozottsága és bölcsessége a világháború
összekuszált szövevényének kibogozásához?” A püspök végül reménykedve zárta eszmefutta-
tását: „A király Isten segítségével majd csak megbirkózik országos gondjaival.” Ma már tud-
juk, hogy tévedett. Lámpás az oltár számolyán. I. m. 206. o.

Die Thronänderung in 1916 und die ungarische lutheranische Kirche

Am 21. im November 1916 ist Franz Joseph I. österreichischer Kaiser und ungarischer König gestorben. Sein Erbfolger, Karl IV. (als österreichischer Kaiser der Erste) wurde am 30. im Dezember in 1916 zu ungarischem König gekrönt. Diese Ereignisse haben die ehemaligen Menschen zu Thronänderung genannt. Die Staatmacht hat auf ganzem Gebiet von der Österreich-Ungarischen Monarchie erwartete, dass die Kirchen an dem Abschiednehmen von dem gestorbenen Herrschern und an dem Feier von dem nächsten Landesherr teilnehmen. Die ungarische Regierung hat – im Name des Religion-, und Unterrichtswesenministers – mit den Leitern der Kirchen vermittelt, auf welcher Weise die Regierung gern hätte, wie die Kirchen diese Zeremonie feiern sollten. So wurden in den lutheranischen Kirchen bei dem Begräbnis von Franz Joseph I. Trauergottesdienste und bei der Krönung von Karl IV. feierliche Gottesdienste gehalten. In den kirchlichen Schulen haben sie sich auch festlich an diesen Geschehnissen erinnert. Die lutheranischen Superintendenten haben Umlaufschreiben ausgegeben. Ein wichtiges Teil des kirchlichen öffentlichen Lebens bedeutete die kirchliche Generalversammlung, wo sie diese geschichtliche Veränderung schriftlich befestigt haben. In der lutheranischen Presse hat diese Herrscherwandel einen grossen Platz bekommen, haben sie diese Begebenheitfolge teilig geschrieben. Davon kam es, dass sie den entschlafenden Monarch oft ideologisiert haben.

Viele lutheranischen Menschen konnten nicht vergessen, dass sie in der ersten Herrschaftszeit von Franz Joseph I. wie mächtige Beleidigungen leiden mussten, nicht nur die ganze ungarische Bevölkerung, sondern auch die protestantischen Kirchen. Die Niederwerfung von dem Freiheitskampf in 1848–1849, dann die kommende, blutige Vergeltung und Zwangherrschaft, bzw. die begrenzenden Maßnahmen – welche die Freiheit der protestantischen Kirchen geregelt haben – konnten die verfassungsgemäßige Regierung und die Entwicklung nach dem Österreichisch-Ungarischen Ausgleich 1867 ungeschehen. Trotzdem, dass sie mit Ehre von Franz Joseph I. Abschied genommen haben, haben die ungarischen lutheranischen Leute bei seinem Begräbnis selbst nicht vertreten. Die Beziehung von dem neuen Herrscher und der lutheranischen Kirche wurde durch keine solche negative Sachen belastet. So haben mehre merkwürdige Leiter der ungarischen lutheranischen Kirche an der Krönung von Karl IV. in Budapest teilgenommen. Sie wollten ihr Teil aus dieser festlichen Gelegenheit ausnehmen, denn die Königkrönung ist keine einfache, katholische Zeremonie, haben sie so gedacht, sondern ein wichtiges juristisches Ereignis, woraus die lutheranische Kirche nicht ausbleiben dürfte.